

Palladi, la tradició àrab vehiculada per al-Àndalus i la tradició medieval del centre d'Europa, representada per Gottfried de Francònia; b) aquests tractats en llengües vernacles són la base cultural de l'agricultura posterior a la sentència de Guadalupe de 1486; c) el llibre és una mostra de la vitalitat catalana en el Mediterrani occidental en el segle XIV i XV. La tradició clàssica, la cristiana i la medieval es troben i circulen conjuntament en aquest període i penetren en els canvis en la cultura agrària posterior. I aquí s'atura la historiadora; i hi hem d'afegir les interessants aportacions lingüístiques que el text proporciona a la romanística.

No podem acabar sense afegir dues coses: l'agraïment a Ramon Nadal des de les Edicions i Propostes Culturals Andana de Vilafranca del Penedès per la qualitat de l'edició i el convenciment que els estudis de Maria Antònia Martí Escayol estan donant fruits molt rellevants, tant pel material que ofereix a la història de la llengua i a la filologia com per a la història del món agrari i de la vida quotidiana del passat a través de textos encara molt poc explorats. Esperem amb molt d'interès que Martí ens ofereixi nous estudis i noves edicions de textos històrics de temàtica agrària (amb la conjunció de bons editors), aportant com ha fet fins ara noves dades i interpretacions al coneixement de la complexa teranyina que formen els tractats agronòmics europeus medievals i moderns. En la breu presentació de Thomas Capuano, de la Truman State University, es ressalta que amb els estudis com els de Martí «es comença a cartografiar una complexa xarxa d'intertextualitats que demostren les connexions que hi ha entre tots aquests autors i el *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril* (Barcelona, 1617)» de Miquel Agustí, l'obra potser més significativa de la tradició dels textos agronòmics catalans. Un aprofundiment històric, filològic i lingüístic de tots aquests textos (i ens ha llegut de donar-ne aquí només unes poquíssimes primícies) ha de donar resultats importants, i la professora Martí no hi ha fet pas una col·laboració menor.

Xavier LUNA-BATLLE

MARTOS, Josep Lluís (ed.) (2013): Joan Roís de Corella, *Psalteri*. Edició crítica, estudi introductor i notes de Josep Lluís Martos. València: Institució Alfons el Magnànim («Biblioteca d'Autors Valencians», 59), 364 p.

La Institució Alfons el Magnànim (Diputació de València) acaba de traure a la llum, en un bell format, la primera edició crítica del *Psalteri trelladat de latí en romanç* (Venècia, Johan Hertzog, 1489), de Joan Roís de Corella, a càrrec de Josep Lluís Martos, reconegut especialista de l'obra d'aquest autor. En efecte, el filòleg valencià no solament ha analitzat la producció profana i religiosa de Corella, des de les proses mitològiques fins a la *Tragèdia de Caldesa*, passant per la poesia mariana i les altres obres hagiogràfiques, sinó que s'ha ocupat minuciosament d'aspectes tan interessants com la cronologia interna de totes aquestes obres, l'impacte que van rebre de la poesia d'Ausiàs March i la influència que la producció corelliana va exercir en escriptors coetanis. Però sobretot s'ha centrat en la fixació textual de l'obra corelliana, que encetà amb l'edició crítica de les nou proses mitològiques. Fruit d'aquesta dedicació han estat els seus estudis destinats a discriminar filològicament els errors o variants generats en el procés d'impressió d'algunes de les seues obres, com ara els de la *Vida de la sacratíssima Verge Maria*. És amb aquests precedents que Martos ha abordat ara l'estudi i l'edició crítica del *Psalteri*.

El llibre s'estructura en dues parts. A l'«Estudi introductor» (p. 9-149), Martos aborda els principals problemes relacionats amb la impressió suposadament veneciana del text, amb la transmissió de l'incunable i amb la possible vinculació de la seua versió amb el *Psalteri* que s'edità a Barcelona el 1480, extret de la *Bíblia valenciana* (1478) atribuïda a fra Bonifaci Ferrer. A més a més, s'ocupa de les possibles motivacions que dugueren Corella a fer la seua pròpia versió i a editar-la, sense descuidar l'examen dels seus trets lingüístics i estilístics. I, després de justificar la necessitat de comptar-ne amb una edició crítica —el *Psalteri* només ens era fàcilment assequible gràcies a l'edició modernitzada de 1985, d'Antoni López Quiles i Vicent Ribes Palmero, basada en l'incunable de la Biblioteca Nacional, de Madrid, i a la transcripció editada per Josep Costa Català (1995)—, explicita els criteris que ha fet servir en la seua edició. Tanca l'«Estudi introductor» una extensa bibliografia. L'edició (p. 151-356), feta a partir

dels dos únics exemplars que ens han arribat fins avui, el de la Biblioteca Nacional, de Madrid, i el de la Biblioteca de Catalunya, conté una notable anotació crítica, que arriba a les 833 notes; al final, se n'inclou l'aparat textual i un glossari de «termes o accepcions poc freqüents» (p. 357-361), amb indicació del salm en què apareixen.

Una primera aportació a destacar en l'«Estudi introductori» de Martos és el de la relació del text corellità amb el *Psalteri* manuscrit del segle xv conservat a l'Arxiu Capítular de València, amb la signatura 106, que tradicionalment s'havia considerat l'original de Corella. Segons el filòleg valencià, es tractaria d'un altre *Psalteri* més antic, que es va restaurar al segle XIX sota la direcció d'Onofre Soler, canonge arxiver de la Seu de València i rector de la Universitat valentina. Soler hi hauria incorporat alguns salms procedents del text de Corella i uns altres procedents d'un altre *Psalteri*, perdut, però que coneixeríem precisament gràcies a les pistes que ens dóna el mateix canonge valencià. Quedaria així aclarida la relació entre l'esmentat *Psalteri* de l'Arxiu Capítular de València i el de Corella. És una hipòtesi que mereixeria un estudi textual i codicològic més minuciós.¹ Altrament, el *Psalteri* hipotèticament perdut no es documenta enlloc. També va ser Soler qui va encarregar una còpia manuscrita de l'exemplar matritense de l'incunable de Corella, al qual faltava un full, que hauria estat restaurat a partir de l'hipotètic *Psalteri* antic perdut. Encara hi hagué a València un altre exemplar de l'edició incunable de Corella: el de la Biblioteca de la Universitat de València, provinent de l'arxiu secret de la Inquisició, que hi havia ingressat el 1802, però que es va perdre el 1812 arran de l'incendi provocat durant la Guerra del Francès. En tot cas, és gràcies a Martos que posem una detallada descripció dels exemplars corellians i pseudo-corellians del *Psalteri*, que inclou els aspectes materials i externs, tant de producció com de difusió.

El propòsit de Corella d'emprendre la seua pròpia versió del *Psalteri*, quan aquesta ja circulava dins la *Bíblia valenciana* de 1478 i fins i tot en publicació individual a partir de l'edició barcelonina de 1480, no devia derivar únicament de la constatació de les insuficiències d'aquella versió, sinó d'una verdadera preocupació catequètica per fer arribar el missatge espiritual del *Psalteri* als creients i, també, de la convicció que la manera més efectiva de difondre'l i de fer-los-el més assequible era utilitzant la llengua pròpia, tal com ho havia preconitzat John Wycliff, un teòleg ben conegut pel nostre Corella, segons ha fet veure Abel Soler, i tal com ho reivindicaran els erasmistes i els reformadors del segle XVI. Corella prou que justificà aquest criteri a *Lo Primer del Cartoixà* (fol. 139b) quan reconegué: «Qualsevol home parla millor en la sua lengua pròpia que no en la stranya, y quand alguna dolor o tristícia lo apressa, se dol hi-splany en lo propi languatge». I no cal dir que el *Psalteri* és sobretot un llibre penitencial i de diàleg personal amb Déu. En contraposició a aquesta actitud militant d'un laic com Corella a favor del vulgar per a la difusió dels textos sagrats, és pertinent recordar ací que, el 1490, un membre de l'alt clergat valencià, el canonge Jeroni Fuster, publicava l'*Omèlia sobre lo psalm 'De profundis'*, una glossa del famós salm, on cada versicle era citat en llatí.

Pel que fa a les fonts del *Psalteri* corellità, Martos demostra que l'autor va fer servir la *Vulgata* com a text base, però també que va emprar versions anteriors en romanç, com era pràctica habitual en la traducció de textos bíblics de base cristiana. Així, degué tenir com a referent més immediat el *Psalteri* imprès el 1480 a Barcelona, la gènesi del qual coneixia bé. Ho confirmen no sols la proximitat d'algunes solucions traductològiques, sinó també el fet de compartir la mateixa distribució del text en catorze seccions, d'acord amb la seqüència de pregàries del matí i de la vesprada de cada dia de la setmana que conté l'ofici diví. Com a conseqüència del caràcter canònic i devocional de la seua versió, la llengua del *Psalteri* difícilment podia ajustar-se als paràmetres de l'anomenada "valenciana prosa", l'estil que Corella elaborà i que posà de moda entre els escriptors més elitistes de l'època, sobretot, però no només, valencians. Com bé justifica Martos, tots aquests factors van condicionar el model lingüístic resultant, fidel a l'alteritat dels textos bíblics i, doncs, amb poc de marge per a les artitzacions característiques de l'estil propi de l'autor. Ara bé, Corella no per això deixà de glossar amb molta subtileza l'original llatí mitjançant recursos estilístics que n'embellien el text i solucions traductològiques originals que tenien

1. En fase de correcció de proves, Josep Lluís Martos ha publicat «Un solteri català del segle xv perdut», *Memorabilia*, 16 (2014), p. 74-85, on aborda aquesta qüestió.

una funció interpretativa i alhora catequètica, tal com han posat de relleu estudiosos de la seua obra religiosa com Antoni López i Joan Maria Furió. Si és cert que Corella, amb la numeració i la distribució dels salms i amb el recurs a la doxologia trinitària per a tancar cada salm, va voler remarcar l'ortodòxia de la seua versió i, doncs, es va allunyar de la tradició jueva, no és menys cert que també amb el seu intervencionisme subtil deixava traslluir, una vegada més, la seua voluntat d'acostar-se als "nou convertits", alguns dels quals eren familiars i bons amics d'ell, tal com hem remarcat recentment Abel Soler, Agustín Rubio i jo mateix en el monogràfic de la revista *Afers* dedicat a Corella (2013). Només cal comparar les solucions d'aquesta versió amb les de les altres versions coetànies del *Psalteri* per a adonar-se'n. Aquesta atenció als conversos és confirmada per nombrosos detalls de *Lo Cartoixà*, com quan comenta a *Lo Primer* (fol. 119a): «Aquestes veus tals interjeccions se nomenen en gramàtica, axí com *ay!* significa dolor y plànyer, *ho!* significa maravel·la, axí *racha* en lo hebraych significa ira». No cal dir que la subtileza de Corella va ser fruit en bona part de l'experiència que adquirí a partir del procés de revisió inquisitorial de la traducció del text bíblic de 1478 realitzada pel convers Daniel Vives, estudiat per Jordi Ventura. Solament el prestigi de Corella pot explicar la circulació, mentre visqué i no sense problemes, de l'edició veneciana, presentada sobretot com un instrument de pregària, però amb una remarcable singularitat teològica. Un any després de la seua mort, el *Psalteri* corellà era pastura de les flames inquisitorials.

Martos ha sabut donar resposta adequada a un bon nombre de problemes que planteja l'edició d'un text amb un testimoni únic, que pot contenir errades d'impremta, tan habituals, que no sempre resulten fàcils de detectar, ja que els correctors de vegades generaven lliçons aparentment correctes a partir d'errors mecànics, com és el cas de *parets* traduïnt JANUAS (SI 73), que ha de ser *portes*, o el de *sacrifici* traduïnt SANCTIFICIUM (SI 77), que ha de ser *sanctifici*. En canvi, a «Torna'm lo goig de la tua salutífera gràcia e ab lo Sperit Sant en aquella-m conferma» (SI 50), es podria detectar un quasi imperceptible error d'impremta, no advertit pel nostre editor, en haver editat "en aquella-m conferma": la sintaxi i el sentit del sintagma exigirien "en aquella m[e] conferma". La minuciositat filològica de l'editor és ben palesa en les més de dues-centes correccions de l'incunable incorporades a l'aparat crític, de diferent entitat, setze de les quals justifica àmpliament en el darrer epígraf de l'«Estudi introductori». En el laboriós procés de fixació textual, Martos ha tingut al davant diferents edicions de la *Vulgata*, fins i tot la del magne projecte vaticà d'edició crítica, gràcies al qual no sols n'ha revisat la puntuació, verset a verset, tal com ens adverteix i es pot constatar en les notes, sinó que ha pogut discriminar la família textual llatina que fa servir Corella en la seua traducció i, així, no deixar-se dur per correccions del que, en realitat, són variants de la tradició textual de la versió canònica llatina. Així i tot, sembla inadequada alguna puntuació, com quan transcriu «ajudador en lo temps, oportú en la tribulació» traduïnt «*adiutor in opportunitatibus, in tribulacione*», ja que, segons ha fet veure Antoni López, caldria llegir «ajudador en lo temps oportú, en la tribulació», perquè el sentit de la frase, deduïble a partir del text grec, és que el Senyor 'ajuda en el temps oportú, en el temps en què el seu poble pateix tribulació', és a dir, quan més falta fa. I també caldria revisar algun signe gràfic, com quan transcriu «iniqües» per «iniques» (SI 62; SI 100), ja que el mot en el català d'aleshores és «inich», tal com s'adverteix sistemàticament en tot el *Psalteri*.

Per al filòleg desitjós de trobar les solucions traductològiques del nostre escriptor, particularment les de caràcter lèxic i sintàctic, el *Psalteri* és una font impagable de recursos genuïns i encertats. Corella els aconsegueix, tal com ja van advertir Curt Wittlin, el 1995, i Armand Puig, el 2001, combinant el respecte a les solucions més fidels al text original amb el recurs a les tècniques medievals de paràfrasis, glosses i desdoblaments per fer més comprensibles determinats conceptes. Doncs bé, Martos desenvolupa aquest vessant d'una manera senzilla i alhora magistral. Ara em limitaré a destacar-ne dos aspectes de caràcter lèxic. En primer lloc, la prioritització de les preferències, bé que no sempre exclusives, del català de València, que il·lustren mots o variants com *acaminar*, *aplegar-se* 'acostar-se', *calabruixó*, *chiquea*, *coixejar*, *entropçar* 'ensopegar', *jağant*, *la fel*, *lauger*, *malair*, *mentirós*, *pardal* 'ocell', *plegar* 'arribar', *rabosa* i *traçinat*, exemples que il·lustren també l'adaptació de l'autor a la *scripta* valenciana de l'època. En segon lloc, la singularitat de les seues opcions lèxiques en relació a les del *Psalteri* de 1480 i a les del manuscrit de la Seu valentina: així, empra l'arabisme *aljava* allà on els altres salteris posen *carcaix*, o tradueix el plural llatí *vasa* per *tretes* allà on els altres salteris opten, a tort, per *veixell*,

o sap distingir entre *parar* i *collar* un arc («ha collat lo seu arch e ha'l parat», SI 7), a diferència dels altres dos salteris, que tradueixen *arcum suum tentendit* per «lo seu arch ha tes» (edició de 1480) i «ha stès lo seu arch» (manuscrit de la Seu). Són exemples que basten per a posar de manifest el domini lingüístic i el bon gust estètic de Corella, que vol oferir un producte pròxim a un públic valencià relativament ampli i alhora una mostra d'una llengua bella, digna i noble.

Gràcies a la solidesa de l'estudi i de l'edició de Martos, el llibre que ara ressenye està destinat a convertir-se en un referent inexcusable en les properes dècades. Òbviament, no tot està dit. I, encara que l'autor ha enriquit un bon nombre de comentaris amb la consulta de *Lo Cartoixà*, és d'esperar que la imminent edició crítica de la magna traducció-recreació literària de Corella, a cura de Vicent Garcia Peris, Jordi Oviedo, Joan Maria Furió i Josep Antoni Aguilar, la pròxima edició crítica de la *Vita Christi*, de sor Isabel de Villena, a cura d'Albert Hauf, i les anàlisis que recentment han dedicat a l'obra religiosa de Corella estudiosos com Antoni López i Joan Maria Furió contribuïran a projectar nova llum sobre les opcions traductològiques, teològiques i textuals del nostre escriptor i, doncs, sobre la seua exquisida versió del *Psalterium*.

Antoni FERRANDO I FRANCÉS
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

MOHINO I BALET, Abraham (ed.) (2013): *Mercè Rodoreda. Entrevistes*. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda; Institut d'Estudis Catalans, 273 p.

Quan es recorren les sendes de la literatura i se segueixen les petjades dels grans genis literaris, sovint s'arriba a la inevitable conclusió que «tots els poetes juguen a construir una imatge». *Juguen*: juguen a configurar una imatge d'ells mateixos com a figures literàries en el panorama poètic del seu temps, una imatge que busquen de projectar al món exterior i, en últim terme, en la mentalitat dels lectors. Aquesta és, potser, la gran màxima de la literatura, semblant a un d'aquells algorismes matemàtics que, s'apliqui a qui s'apliqui, mai no falla. I Mercè Rodoreda no n'és una excepció, ans al contrari, es podria dir que és un exponent paradigmàtic d'aquesta fórmula: construeix una imatge d'ella mateixa, configurada a partir d'un conjunt de trets molt ben definits que, voluntàriament, decideix que siguin els que caracteritzin la seva figura “de portes cap a fora”, és a dir, entre el seu públic. Públic, certament: entrevistadors, lectors i seguidors som els espectadors d'una ficció literària que Mercè Rodoreda genera cada cop que concedeix una entrevista, en la qual juga a projectar una imatge prèviament dissenyada; Rodoreda interpreta un paper i nosaltres juguem a creure'ns-el. Tot plegat, tant l'escriptora com els seus lectors entrem en una dinàmica de joc teatral en què acceptem el rol que ens toca interpretar per tal de no quedar exclosos d'aquesta particular ficció.

Mercè Rodoreda crea Mercè Rodoreda, com si fos un personatge més de les seves novel·les, un d'aquells personatges que passen pels boscos de Romanyà de la Selva i li fan companyia «a la sombra de las encinas» (p. 102) interrompent per instants la seva cadenciosa solitud: «contemplamos las puestas de sol más carmineas del mundo y los nacimientos de la luna más opalinos, como perlas. Teresa, Sofía, Armanda, también vienen.» (p. 102). Però ella, la mateixa Mercè Rodoreda, és el seu principal personatge, la seva gran creació: «Ella, protagonista d'ella» (p. 36). I aquesta voluntat de construir-se a si mateixa, de dissenyar una imatge de la seva personalitat, mai és tan evident com en les entrevistes. En elles, en cada resposta, en cada reflexió, s'aprecia com, sempre subtil, l'escriptora defineix amb avidesa els trets amb què vol ser evocada.

Abraham Mohino recupera i edita totes les entrevistes concedides per Mercè Rodoreda de les quals s'ha tingut constància fins ara, ja que es contempla la possibilitat —i, en algunes ocasions, se'n té la certesa— que n'existixin més, però que no estiguin enregistrades o s'hagin perdut amb el temps. Es tracta, doncs, d'una recopilació de quaranta-tres entrevistes realitzades entre 1966 i 1983, al llarg de les